

A portrait of an elderly woman with short, curly white hair, wearing round black-rimmed glasses and a white short-sleeved button-down shirt. She is smiling and wearing a gold chain necklace with a circular pendant. The background is a dark, solid color.

นางบัวไหล คณะปัญญา อายุ 88 ปี

Mrs. Bualai Khanapanya Age 88

งานหัตถกรรม
โคมล้านนา

The Master Artisans of Thailand : Lanna sky lantern

โคม เป็นงานศิลปหัตถกรรม
พื้นบ้านที่ก่อเกิดมาจากภูมิปัญญาของ
ชาวล้านนา สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ
ถูกถ่ายทอดมายังรุ่นสู่รุ่น ชาวล้านนา
คิดค้นการทำโคมขึ้นเพื่อใช้ในงานประเพณี
สำคัญทางภาคเหนือ ดังเช่น ประเพณียี่เป็ง
โดยใช้วงสรวงพระเกษแก้วจุฬามณี หรือ
การทำโคมเพื่อใช้ในการถวายเป็นพุทธบูชา
และใช้ประดับตกแต่งบ้านเรือนเพื่อความ
สวยงาม

การอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญา

นางบัวไหล คณะปัญญา เริ่มเรียนรู้การทำงานหัตถกรรมโคมล้านนาจากบิดาเมื่อตอนอายุ 12 ปี โดยเริ่มจากการฝึกตัดกระดาษเป็นลายดอก ทรงวงกลม ทรงสามเหลี่ยม ทรงสี่เหลี่ยม จากนั้นจึงลองนำมาทำเป็นโคม ซึ่งโคมใบแรกที่นางบัวไหลทำคือ โคมแปดเหลี่ยม เมื่อทำเสร็จนางบัวไหลจึงนำโคมไปถวายพระ จากนั้นจึงลองทำโคมไปส่งขายที่ตลาดกาตหลวง ก็มีผู้สนใจและทำให้โคมของนางบัวไหลเป็นที่รู้จักมากขึ้น

นางบัวไหล ใช้เวลาว่างจากการทำสวนและสานตะกร้าขายซึ่งเป็นอาชีพหลักในเวลานั้นลองทำโคมอยู่เรื่อย ๆ เพื่อที่จะนำไปขายเสริมเพิ่มเติม โคมแรกที่ทำขายคือ โคมพับหรือโคมพับ เพราะมีลักษณะคล้ายพับทอง ซึ่งเป็นโคมที่นางบัวไหลคิดรูปแบบและตั้งชื่อเอง เมื่อมีการทำโคมออกมาขายอยู่เรื่อย ๆ นางบัวไหลก็มีทักษะฝีมือในการทำโคมได้อย่างชำนาญ และโคมฝีมือของนางบัวไหล ก็เป็นที่สนใจมากขึ้น และหลังจากนั้นย้ายมาอยู่ที่เมืองสาทร จังหวัดเชียงใหม่ ได้เริ่มเรียนรู้การทำโคมแบบญี่ปุ่น ซึ่งมีลักษณะเป็นโครงไม้ห่อหุ้มด้วยผ้า ก็สามารถทำออกมาได้อย่างประณีต และถือเป็นรายแรก ๆ ที่มีการทำแบบโคมญี่ปุ่นออกมาในเมืองเชียงใหม่ในเวลานั้น ผลงานโคมของนางบัวไหล จึงเป็นที่รู้จักและขายได้อย่างต่อเนื่อง

จนเมื่อนางบัวไหลได้รับมอบหมายให้ทำโคมล้านนาและตุ่งเพื่อใช้ในการประดับตกแต่งสถานที่จัดงาน การแข่งขันกีฬาซีเกมส์ ในปี 2538 โคมแขวนฝีมือนางบัวไหล ที่ประดับประดาอยู่ตามเสาไฟฟ้าทั่วทั้งจังหวัดเชียงใหม่ สร้างความสวยงาม ตื่นตาตื่นใจให้กับผู้ที่พบเห็นเป็นอย่างมาก ทำให้นางบัวไหล กลายเป็นที่รู้จักว่าเป็นผู้มีฝีมือเป็นเลิศในการสร้างงานหัตถกรรมที่สะท้อนวัฒนธรรมล้านนาอย่างโคมและตุ่ง นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งนอกจากนางบัวไหลจะยึดอาชีพผลิตโคมล้านนาเป็นอาชีพหลัก เป็นการสืบสานงานโคมล้านนาให้อยู่คู่ถิ่นล้านนาได้ต่อไปแล้ว ยังมีส่วนทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้าน ซึ่งแต่เดิมมีอาชีพเกษตรกรรมทำนาและปลูกพืชผัก ได้เรียนรู้การทำโคมและมีอาชีพเสริมจากการทำโคมออกขายมีรายได้เพิ่มขึ้น นับจนถึงเวลานี้ นางบัวไหล คณะปัญญาใช้เวลากว่า 76 ปี ยังคงสร้างโคม และตุ่งด้วยมืออยู่อย่างไม่หยุด จึงได้ขึ้นชื่อว่า “แม่ครูแห่งการทำโคมล้านนา” มาจนถึงทุกวันนี้

ภูมิปัญญาที่สะท้อนทักษะเชิงช่าง

โคม เป็นสิ่งที่อยู่คู่กับวัฒนธรรมประเพณีของชาวเหนือ มาอย่างช้านาน โดยเฉพาะในประเพณียี่เป็ง หรือวันลอยกระทง แหล่งผลิตโคมล้านนาแหล่งใหญ่ในภาคเหนือที่มีชื่อเสียงที่สุด อยู่ที่ชุมชนเมืองสาตร จังหวัดเชียงใหม่ ที่ชุมชนแห่งนี้จะพบว่า จะมีการประดับโคมล้านนารูปแบบต่าง ๆ กันอยู่แทบทุกบ้านถือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนผลิตโคมและตุงที่ขึ้นชื่อ ชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำโคมล้านนา โดยมี นางบัวไหล คณะปัญญา เป็นผู้ริเริ่มงานหัตถกรรมโคมล้านนาของชุมชนเป็นคนแรก ๆ และคิดค้นโคมรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นมาจนมีชื่อเสียง โดยใช้วัสดุพื้นบ้าน เช่น ไม้ไผ่ กระดาษสา หรือผ้าดิบ เป็นต้น และยังคงทำด้วยมือในทุกขั้นตอน

ส่วนโครงของโคม นั้น นางบัวไหลเลือกใช้ไม้ไผ่ที่มีคุณภาพดี เช่น ไม้ไผ่เอี้ยะ และ ไม้ไผ่ข้าวหลาม โดยจะเลือกใช้ไม้ที่มีอายุ 3 - 5 ปี เป็นไม้เนื้อแข็ง และจะไม่เลือกใช้ไม้เนื้ออ่อน เพราะไม้เนื้ออ่อนนั้นจะมีปัญหาเรื่องมอด เมื่อนำมาใช้งานไม้จะบิด หรือเบี้ยว แต่ในปัจจุบันมีการพัฒนาการทำโคมให้มีขนาดใหญ่ขึ้น ซึ่งไม้ไผ่นั้นจะมีช่วงปล้องที่สั้น นางบัวไหลจึงประยุกต์โดยการนำเหล็กเส้นมาดัดเป็นโครงของโคม ซึ่งเหล็กนั้นเป็นเส้นยาวสามารถดัดงอได้ง่ายกว่า

โคมที่ทำด้วยไม้ไผ่ จะใช้ไม้ไผ่ที่ขนาดพอเหมาะนำมาดัดขึ้นเป็นโครงจากนั้นนำไปจักตอก และนำมาหักเป็นโครงสร้างของโคม ตกแต่งด้วยกระดาษสา หรือใช้ผ้าคลุมหุ้มตัวโครง จากนั้น ตกแต่งด้วยกระดาษเงิน กระดาษทองลวดลายต่าง ๆ นำไปใช้ประดับตกแต่งตามวัดวาอาราม หรือบ้านเรือนเพื่อความสวยงาม หรือนำไปถวายเพื่อเป็นพุทธบูชาสร้างบุญ สร้างกุศลสืบต่อไป

คุณค่าของโคมนางบัวไหลนั้นมีความโดดเด่นอยู่ที่ความประณีต วิจารณ์ บรรจง สะเอียดอ่อน สวยงาม แข็งแรงและทนทาน อีกทั้งลวดลายต่าง ๆ บนโคมของนางบัวไหลนั้นเป็นสิ่งที่นางบัวไหลคิดประดิษฐ์เอง และสามารถออกแบบลวดลายโดยใช้กรรไกรเพียงด้ามเดียวในการตัดได้อย่างรวดเร็วอย่างชำนาญโดยไม่ต้องร่างแบบใด ๆ และนางบัวไหลจะใส่ใจในกรรมวิธีการทำทุกขั้นตอนด้วยจิตวิญญาณที่อยู่ในงานโคมมาเกือบตลอดชีวิต เพื่อให้งานที่ออกมามีคุณค่า และเป็นที่ประทับใจต่อผู้พบเห็น และขึ้นชื่อว่าเป็นงานโคมที่มีคุณภาพด้วยฝีมือนางบัวไหลแห่งเมืองสาตร

โคมดาว

เอกลักษณ์ผลงานที่โดดเด่น

เอกลักษณ์งานโคมของนางบัวไหลคือ การคิดประดิษฐ์โคมรูปแบบใหม่ ๆ ได้ รวมถึงยังสามารถคิดลวดลายบนตัวโคม โดยใช้กรรไกรเพียงด้ามเดียวตัดออกมาเป็นลวดลายที่ต้องการ โดยไม่ต้องร่างแบบใด ๆ ซึ่งลวดลายที่นางบัวไหลคิดขึ้นนั้นส่วนมากจะเป็นลายไทย

โคมที่นางบัวไหลทำขึ้นแรกเริ่มนั้น มีเพียงไม่กี่แบบ ได้แก่ โคมธรรมจักรหรือโคมแปดเหลี่ยม โคมรูปดาว โคมปักเป้า โคมฉัด โคมหุกระต่าย โคมรูปเพชร โคมดวง โคมปัก เป็นต้น จากนั้นได้มีการพัฒนารูปแบบเรื่อยมา เช่น โคมจ้อง หรือโคมร่ม โคมเอว หรือโคมต่อ (โคมหลายใบต่อกัน) และโคมญี่ปุ่น

โคมที่เป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นของนางบัวไหล เช่น

โคมดาว ตัวโคมทำจากไม้ไผ่เอี้ยะ หักมุมเป็นห้ามุมให้มีลักษณะคล้ายรูปดาว ติดหุ้มตัวโครงด้วยกระดาษสาหรือผ้า ประดับตกแต่งด้วยกระดาษสีเงินหรือสีทอง ส่วนใหญ่จะตกแต่งด้วยลายดวงตะวัน เจาะช่องสำหรับใส่ดวงประทีป เพื่อจุดเป็นพุทธบูชา

โคมธรรมจักร หรือ โคมแปดเหลี่ยม ซึ่งมีเอกลักษณ์อยู่ที่ลวดลายบนตัวโคม เช่น ลายดอกก้ามกอก (ลายประจายาม) ลายตะวัน ใช้สำหรับนำไปถวายพระหรือประดับงานบุญงานกุศล

โคมผัด ซึ่งมีลักษณะพิเศษคือ สามารถหมุนได้ เป็นโคมทรงกระบอกหุ้มด้วยกระดาษสา หรือกระดาษว่าวสีขาว ด้านในจะมีลักษณะกลวงเป็นวงกลม และจะติดรูปภาพที่ตัดจากกระดาษ แสดงเป็นเรื่องราวต่าง ๆ เจาะเป็นใบพัดช่องระบายอากาศ เมื่อจุดเทียน ความร้อนจะดันใบพัด ทำให้โคมหมุน แสดงเรื่องราวบนตัวโคม

โคมหูกะต่าย ทำขึ้นจากไม้มีความหนาประมาณ 5 มิลลิเมตร ส่วนฐานทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส แล้วเจาะรูตรงมุมทั้งสี่มุม เหลาไม้และปอกลงในรูที่เจาะไว้ ตัดไม้ไผ่เป็นรูปทรงโค้งคล้ายหูกะต่าย หรือกลีบดอกบัว ให้ส่วนบนนั้นผายออกจากตัวโคม จากนั้นตกแต่งด้วยกระดาษสา หรือกระดาษแก้ว

รวมถึง โคมเพชร โคมดั่ง และโคมปัก ซึ่งโคมทั้งหมดนี้ปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนมาใช้ผ้าไหม หรือผ้าลูกไม้แทน เพื่อเพิ่มความสวยงาม และเพิ่มคุณค่าให้กับชิ้นงาน

นอกจากมีการพัฒนาในเรื่องของรูปแบบของโคมแล้ว นางบัวไหลยังคงมีการพัฒนาในเรื่องของวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ซึ่งแต่เดิมนั้นการทำโคมจะทำจากกระดาษสา หรือกระดาษแก้ว ต่อมาได้พัฒนาเป็นการใช้ผ้า เนื่องจากผ้ามีคุณสมบัติที่คงทน และแข็งแรงกว่า ผ้าที่ใช้เป็นผ้าต่าง ๆ เช่น ผ้าไหม ผ้าดิบ ผ้าเครป หรือผ้าพื้นเมือง ซึ่งจะเลือกใช้ตามลักษณะของงาน เช่น โคมที่ใช้ในเทศกาลตรุษจีนนั้นจะใช้ผ้าเครป หากเป็นโคมพื้นเมืองทั่วไปนั้นจะเลือกใช้ผ้าพื้นเมืองเป็นต้น

โคมผัดหางกระดาษ

โคมฟาร้าบัว

วิถีแห่งภูมิปัญญาในอดีต

ในอดีตโคมล้านนาจะใช้ในเทศกาลโคมยี่เป็ง หรือเทศกาลลอยกระทง เพื่อใช้เป็นเครื่องสักการบูชาพระพุทธรเจ้าในคืนวันเพ็ญเดือนสิบสอง และเพื่อสักการบูชาพระเกษแก้วจุฬามณีบนสรวงสวรรค์ โดยมีความเชื่อว่าแสงสว่างที่ส่องสว่างมาจากโคมจะช่วยส่องประกายให้การดำเนินชีวิตมีความเจริญรุ่งเรือง และอยู่เย็นเป็นสุข เป็นสิริมงคลแก่ตนเอง

นอกจากการนำโคมมาใช้เพื่อสักการบูชาในเทศกาลยี่เป็งแล้ว โคมยังถูกนำมาใช้ประดับตกแต่งตามอาคารบ้านเรือน หรือสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น วัด โรงเรียน โรงแรม ร้านอาหาร เป็นต้น สร้างความสวยงาม ครั้นคร่ง เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในช่วงนั้น แสงประทีปจากโคมจะเป็นตัวนำทางนักท่องเที่ยวให้เดินไปสู่จุดต่าง ๆ ได้อย่างราบรื่น รวมถึงยังมีการนำไปใช้ในพิธีงานบุญ หรือในราชพิธีสำคัญ นำไปตกแต่งประดับตามงานแสดงต่าง ๆ รวมถึงยังมีการนำโคมมาใช้แทนเทียนในวันเข้าพรรษา และยังสามารถซื้อหาเพื่อนำไปมอบเป็นของขวัญหรือของที่ระลึกได้อีกด้วย

โคมแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

โคมถือ เช่น โคมดอกบัว มีลักษณะรูปร่างคล้ายดอกบัว ใช้สำหรับสักการบูชา โคมหูกะต่าย ใช้สำหรับถือเดินในขบวนแห่ เพื่อนำไปประดับรอบวิหาร อุโบสถ หรือหน้าบ้าน

โคมแขวน เช่น โคมเพชร โคมดาว โคมแปดเหลี่ยม โคมผัด โคมเจี๊ยะไน โคมเจี๊ว

โคมเจี๊ว

โคมลอย เป็นโคมขนาดใหญ่ มีลักษณะเป็นทรงกลม หรือทรงสี่เหลี่ยม ใช้ไม้ไผ่ขุดเป็นวงกลม หุ้มด้วยกระดาษว่าว ใช้ไม้พันผ้าแล้วชุบน้ำมันจุดไฟเพื่อให้เกิดควันด้านในโคม แล้วให้โคมลอยขึ้นสู่ท้องฟ้า การปล่อยโคมนี้ทำเพื่อเป็นเครื่องบูชาพระเกษแก้วจุฬามณีบนสวรรค์

นำไม้เอี้ยะตอกมาดัดเป็นโครงทรง 8 เหลี่ยม

ติดกระดาษสารอบโครง

ตัดแต่งหางโคม

ตกแต่งด้วยกระดาษเงิน

กรรมวิธีและขั้นตอนการทำโคม

นำไม้ไผ่เอี้ยะมาจักตอกเส้นกว้างประมาณ 1 เซนติเมตร หนาประมาณ 2-3 มิลลิเมตร

นำตอกมาดัดเป็นโครงทรง 8 เหลี่ยม จำนวน 4 เส้น นำมาผูกด้วยด้ายให้แน่น

นำตอก 8 เหลี่ยมมาประกบติดกัน ยึดติดด้วยกาว และใช้ที่หนีบกระดาษหนีบทิ้งไว้ นำไปผึ่งแดดให้แห้งประมาณ 30 นาที

นำไม้ไผ่เอี้ยะมาหักมุมเพื่อทำเป็นหูโคมเป็นรูปสามเหลี่ยม

เมื่อทำโครงเสร็จแล้วนำกระดาษสามาติดรอบโครง โดยเว้นส่วนด้านบนไว้สำหรับใส่เทียน

ตกแต่งลวดลายโดยใช้กระดาษเงิน หรือกระดาษทองติดตามรอยของไม้และเส้นของโคมเพื่อความสวยงาม

ติดหางโคมที่เตรียมไว้

การส่งต่อภูมิปัญญา เพื่ออนุรักษ์ สืบสาน

นางบัวไหลได้มีการถ่ายทอดความรู้ในการทำโคมล้านนาให้กับคนในครอบครัว โดยให้ความรู้ฝึกฝนทักษะ ความชำนาญ จนถึงเทคนิคการทำโคม ตั้งแต่โคมแบบง่าย ๆ ไปจนถึงงานที่ซับซ้อนขึ้น เพื่อให้ทุกคนมีความรู้ความสามารถ และเกิดจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์ งานศิลปหัตถกรรมของบ้านเกิด รวมถึงมีการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้ที่สนใจ ทั้งนักเรียน นักศึกษา ตลอดจนชาวบ้านที่สนใจ แม้แต่ช่างฝีมือทำงานโคมและตุ๊กล้านนาหลาย ๆ คนในเมืองเชียงใหม่ ก็เคยได้มาฝึกฝนเรียนรู้และเป็นลูกศิษย์ของนางบัวไหลจนสามารถนำไปประกอบอาชีพการทำโคมและตุ๊กได้ นางบัวไหล ได้เปิดบ้านเป็นศูนย์การเรียนรู้ สอนวิธีการทำโคมล้านนาให้คนทุกเพศทุกวัยที่สนใจมาฝึกฝนเรียนรู้ แม้จะเพียงแค่วาดเขียนเข้ามาก็ถือเป็นการสร้างงานสร้างรายได้ ให้กับคนในชุมชน และสร้างการรับรู้ในวัฒนธรรมของล้านนาแก่คนทั่วไปด้วย

นอกจากนี้ นางบัวไหลยังได้เดินทางไปเป็นวิทยากร พร้อมสาธิตการทำโคมล้านนาให้แก่สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่ระดับอนุบาลไปจนถึงระดับอุดมศึกษา รวมทั้งยังรับหน้าที่เป็นวิทยากรไปให้ความรู้ในต่างประเทศ เช่น ญี่ปุ่น มาเลเซีย สิงคโปร์ และฝรั่งเศส เป็นต้น

ปัจจุบันนางบัวไหลในวัย 88 ปี ยังคงใช้เวลาในทุก ๆ วันทำ โคมล้านนา อยู่ทุกวันตามกำลัง แรงที่ยังคงมีอยู่ และยังคงถ่ายทอด เรื่องราวของโคมล้านนาให้กับผู้ที่ สนใจที่มักจะแวะเวียนเข้าไปหา นางบัวไหลอยู่เสมอ ทั้งยังสามารถ จดจำเรื่องราว กรรมวิธีการทำ โคมล้านนาได้อย่างครบถ้วนทุก ขั้นตอน และมีจิตวิญญาณของ การเป็นครูผู้ถ่ายทอด ยินดีสอนให้ โดยไม่หวังวิชาใด ๆ หวังเพียงให้ ศิลปหัตถกรรมล้านนาแขนงนี้ ยังคงมีผู้สืบทอด ร่วมกันอนุรักษ์ ประเพณีและวัฒนธรรมชาวเหนือไว้ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้รู้จักและดำรงไว้ สืบต่อไป

“การทำโคมเป็นสิ่งที่รัก รักมาก ขนาดตอนนอนยัง ฝันถึงว่าจะทำโคมแบบไหน เวลาล้มตัวลงนอนถึงแม้ตาจะ หลับ แต่สมองยังไม่หลับ ได้แต่คิดอยู่ตลอดเวลา”

บัวไหล คณะปัญญา